

Leren leren: enkele kanttekeningen vanuit de praktijk

Voor veel middelbare scholen is het zo ver: zij zijn het nieuwe schooljaar ingegaan met de introductie van het studiehuis. In verband met de invoering van het studiehuis in de tweede fase is de laatste tijd veel geschreven over het didactisch concept 'leren leren'. Meestal komt dan aan de orde wat de docent in de nieuwe situatie moet doen, en vooral wat hij moet laten, namelijk klassikaal lesgeven. De meest negatieve critici betogen dat een docent niets anders meer mag doen dan interessante sites op internet aanslepen en de administratie voeren van het werk dat de leerling inlevert.

Intermediair heeft een nummer speciaal aan dit onderwerp gewijd, waarin 'leren leren' werd betiteld als een 'harmonieus huwelijk tussen romantiek en commercie'. 'Leren leren' is een combinatie van het romantische idee dat de leerling van nature nieuwsgierig is en de eisen van het moderne bedrijfsleven dat flexibele inzetbaarheid verwacht van de nomadische werknemer van vandaag (Intermediair, 20 mei 1998). Docenten lijken verdeeld te zijn in voorstanders die nieuwe mogelijkheden zien en weten te benutten en tegenstanders die ervaren dat zij voor een onmogelijke taak staan.

Dit artikel biedt enkele handwijzingen uit de praktijk, zet de voordelen op een rijtje en gaat in op de nieuwe taak- en rolverdeling tussen docent en leerling en op accentverschuivingen binnen het onderwijs. Het artikel wordt afgesloten met een pleidooi voor aandacht voor de voorbereiding van docenten en voor de eventuele moeilijkheden die zij kunnen ervaren bij de invoering van het nieuwe systeem. Tevens wordt gewezen op het gevaar dat het belang van het verwerven van inhoudelijke kennis in de verdrinking raakt door de enorme nadruk die tegenwoordig gelegd wordt op het ontwikkelen van vaardigheden.

Model

In het kader van het nieuwe onderwijsconcept 'leren leren' wordt de docent naar de zijlijn van de klas verwezen om zich te ontpoppen als coach die het leerproces van zijn leerlingen begeleidt. De werkelijkheid waarin die coach zich begeeft, blijkt zich, in vergelijking met het klassikale systeem, te kenmerken door een grote mate van complexiteit, onvoor-

spelbaarheid en afwisseling. Bij 'leren leren' hoort een didactisch drie fasen-model. In de voorbereidende fase wordt de leerling gemotiveerd en bereidt hij zich voor op de uit te voeren taken. De leerling oriënteert zich op de leesstof, kiest zijn eigen weg om de doelstellingen te bereiken, inventariseert wat hij daar voor nodig heeft en plant zijn activiteiten. Dan volgt de uitvoerende fase waarin hij dit allemaal uitvoert. In de derde en laatste fase gaat het om reflectie. Reflectie ten aanzien van de eigen bijdrage, de samenwerking met anderen, de gevolgde strategie, de leerstof. Tot slot gaat hij na in welke onderdelen hij al dan niet effectief heeft gehandeld en stelt hij voornemens vast voor de toekomst.

Mijns inziens wordt 'leren leren' niet bereikt door een zich terugtrekkende docent die de ruimte laat aan de leerling. Een kort overzicht van taken van leerling en leraar geeft aan dat de activiteiten van de docent weliswaar veranderen, maar er zeker niet minder intensief op worden. Het zwaartepunt van zijn activiteiten komt op andere momenten te liggen, voor en na de les, en bestrijkt een dieper niveau, omdat hij zich vaker bezig zal houden met leerpsychologie en groepsprocessen.

Enkele taken van de leerling

- De leerling moet voorbereid op de les komen om actief deel te kunnen nemen aan het groepswerk. In de oude situatie benadeelde hij alleen zichzelf als hij geen huiswerk had gemaakt. In het studiehuis dupeert hij zijn klasgenoten.
- Hij moet actief deelnemen aan groepsactiviteiten.
- Hij moet goed kennismaken van de taak die hij in een bepaalde periode moet volbrengen.
- Hij moet deze activiteiten plannen, vaststellen wat hij er voor moet doen, leren, opzoeken, etc.
- Hij moet zich aan deze planning houden.
- Hij moet de docent tijdig raadplegen of waarschuwen als hij een probleem heeft.
- Hij moet zicht krijgen op zijn eigen leerproces en zijn strategie bepalen en bijstellen.

Enkele taken van de docent

- De docent moet een veilig leerklimaat scheppen. In plaats van competitie tussen leerlingen te stimuleren, dient hij een klimaat te scheppen waarin leerlingen elkaar helpen. Hij dient in dit opzicht op te letten dat individuele leerlingen niet buiten de boot vallen.

- Hij dient de globale doelstellingen van een cursus of programma vast te stellen en hier duidelijke informatie over te verstrekken. Hoe beter de leerling weet wat er uiteindelijk van hem verwacht wordt en waarom, des te zelfstandiger kan hij zijn eigen leerroute en -strategie bepalen. In dit opzicht is het belangrijk om bij de eerste bijeenkomst een hand-out te geven met informatie (een voorbeeld hiervan is opgenomen in de volgende paragraaf).
- De docent moet het groepsproces begeleiden. Hij dient ervoor te zorgen dat leerlingen samenwerken, dat hierbij geen leerlingen alleen komen te staan en dat er een klimaat van wederzijds respect heerst. Het is handig om vanaf het begin aan te geven dat alle bijdragen relevant zijn. Brilljante oplossingen voor een probleem zijn even welkom als het aangeven dat iets niet begrepen wordt of het stellen van vragen. Dit zijn immers allemaal zaken die een essentieel deel uitmaken van ieder leerproces.
- De docent dient het individuele leerproces van leerlingen te begeleiden. Hij dient problemen te signaleren en individuele hulp te bieden, indien nodig. 'Leren leren' maakt immers dat het leerproces van leerlingen zichtbaar wordt. De docent die op deze wijze zijn onderwijs aanpakt, dient de verantwoordelijkheid op zich te nemen actief om te gaan met dat wat zichtbaar is geworden. Hij dient bereid en in staat te zijn onderwijs op maat te leveren. In de praktijk zijn dit vaak de mooiste momenten, zowel voor de leerling als voor de leraar.

De voorbereiding van de leerperiode

Gezien de nadruk die gelegd is op de voorbereiding van de cursus door de docent, volgt hieronder een overzicht van zaken waar de docent voor zichzelf duidelijkheid over moet hebben. Het is zinvol om over de volgende punten duidelijke informatie te verschaffen in de vorm van een hand-out. Deze wordt tijdens de eerste bijeenkomst uitgedeeld en toegelicht. De hand-out bevat tenminste informatie over:

- de doelstellingen van de cursus;
- een overzicht van wat leerlingen te doen staat bij elke fase: waar moeten ze aan denken bij de oriënterende fase, de uitwerking en de reflectie;
- een gestructureerd overzicht van de kennis die aan de orde komt en die leerlingen zich eigen moeten maken: een overzicht van de globale leerpunten en de inhoud van de stof;
- het programma van de lessen. Als een deel van de stof plenair behandeld wordt of in groepjes, is het goed aan het begin van de cursus de data vast te stellen waarop dit gebeurt. Leerlingen weten dan waar ze aan toe zijn en kunnen de planning van de voorbereiding van plenaire bijeenkomsten meenemen in hun totale planning;
- de eindopdracht. Als dit een leesdossier is: de eisen die eraan gesteld worden, de onderdelen en opdrachten die het moet bevatten, de criteria waar het op beoordeeld wordt en de wijze waarop

dit gebeurt. Is er een tussencontrole; zo ja: wanneer, etc. Als het gaat om een examen, geef dan ook duidelijk aan wat er geleerd moet worden, welke kennis en inzichten verwacht worden, etc.;

- vindplaatsen van materiaal (bibliotheken, sites op internet, musea, etc.) en aan te bevelen handboeken en naslagwerken. Leerlingen kunnen hier zelf ook een bijdrage aan leveren en een lijst maken van bijvoorbeeld handige websites;
- waar en wanneer de docent geraadpleegd kan worden en omtrent welke problemen. In dit opzicht dient hij de leerling op zijn taak te wijzen om tijdig hulp te vragen. Tevens dient de docent steeds te laten zien dat leerlingen een beroep op hem kunnen doen. Voorkomen dient te worden dat leerlingen verloren rondlopen met het gevoel: 'Het is voor mij te hoog gegrepen, ik weet niet eens wat ik vragen moet, dus laat het ook allemaal maar.'

De voordelen van 'leren leren'

Het lijkt misschien of de docent weer alles doet, maar zo is het niet. Met duidelijkheid omtrent deze – en afhankelijk van de situatie nog andere – punten, geeft hij de leerling een kaart en een kompas om zijn route door het landschap zelfstandig, veilig en verantwoord te kunnen afleggen. Deze duidelijkheid en veiligheid geeft de leerling de ruimte en het vertrouwen om zijn eigen weg te banen en alles wat hij daarbij zelf in huis heeft, op geheel eigen wijze aan te wenden. Voor alle duidelijkheid volgt hier een overzicht van de voordelen van de nieuwe didactiek.

- De leerling leert op zijn eigen niveau en op de manier die hem het beste past.
- De docent kan zijn onderwijs differentiëren: meer basiswerk met sommige leerlingen, de creatieve kant stimuleren van andere leerlingen, samenwerking stimuleren in een bepaald groepje, een extra uitleg voor gevorderden, etc. Minder vaak dan voorheen zal de docent voor de zware klus staan om een hele groep tegelijkertijd door een leertraject te krijgen. Vaker zal hij ervaren dat hij bezig is met zaken die op dat moment belangrijk zijn voor een deel van de leerlingen, die daardoor ook gemotiveerd meedoen.
- Het leerproces krijgt een dubbele bodem: niet alleen leert de leerling de leerstof te beheersen, hij leert deze ook toe te passen en hij leert voortdurend na te denken over zijn eigen leerproces en leerstrategieën. Zo kan hij steeds efficiënter werken en zich steeds onafhankelijker maken van de docent.
- Iedere cursus staat open voor onverwachte wendingen. De inbreng van de leerling wordt groter, de docent kan een grotere variatie in aanpak en inhoud verwachten. Op deze wijze wordt hij steeds uitgedaagd om actief om te blijven gaan met zijn vak. Vervallen in routine is er niet gauw bij.

De verhouding docent-leerling

Voor de onderlinge verhouding tussen de docent en de leerlingen betekent dit in belangrijke mate een

grotere gelijkwaardigheid, zij het ieder met zijn eigen rechten en plichten. Er is geen sprake meer van een hiërarchische situatie waarbij de leraar de kennis in pacht heeft en voorschotelt aan de leerling, die deze kennis zo goed en zo kwaad als het gaat consumeert. De docent biedt het kader en de mogelijkheden, de leerling stelt zijn leerroute vast. Samen kunnen ze eventueel kijken of dit het beste programma is of niet. Een open houding, het geven van feedback, de bereidheid om naar het eigen functioneren te kijken, zijn in de nieuwe situatie belangrijke zaken voor zowel de docent als de leerlingen. Dit kan lastig lijken, maar het legt ook de weg open voor voortdurende groei en ontwikkeling – met de ups en downs die bij ieder ontwikkelingsproces horen. In ieder geval houdt dit het werk boeiend en interessant.

Begeleiding van docenten in het veld

Ondanks de genoemde voordelen vraagt het studiehuis veel van docenten. Zij moeten in korte tijd omschakelen op een nieuw systeem. Niet iedere docent zal in de gelegenheid zijn zich hier goed op voor te bereiden. Tijdens nascholingscursussen blijkt dat er, naast veel enthousiasme, ook sprake is van weerstand en gevoelens van onvermogen. Het is

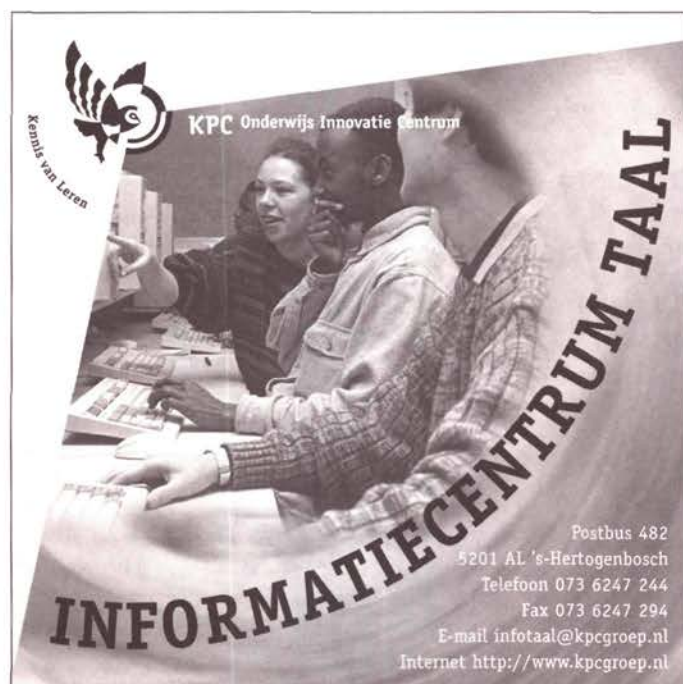
belangrijk dat hier rekening mee wordt gehouden en dat er, in de onderwijswereld en daarbuiten, aandacht en erkenning voor bestaat. Het zal het studiehuis ten goede komen als er binnen scholen een open klimaat van samenwerking, coaching, intervisie en begeleiding heerst. Het zou een goede zaak zijn als docenten de kans krijgen om stapsgewijs een aantal kleine veranderingen toe te passen. Niet meer dan zij zelf en hun leerlingen aankunnen. Wel is het goed dat ook de kleine stappen zichtbaar gemaakt worden voor anderen, zodat over een verdere ontwikkeling kan worden nagedacht. Het loslaten van oude zekerheden brengt altijd een periode van onzekerheid met zich mee. Dit zal het minst bedreigend zijn in een veilige, ondersteunende omgeving waarin begrip heerst voor moeilijkheden en weerstanden binnen een klimaat van samenwerking met het oog op een geleidelijke verandering. Docenten hebben recht op formele begeleiding in de vorm van nascholing, supervisie en intervisie. Zij dienen hier tijd voor te krijgen en elke supervisiebijeenkomst dient te eindigen in samen overeengekomen stappen voor de volgende periode.

De voorbereiding op de lerarenopleiding

Het nieuwe onderwijsconcept heeft uiteraard grote gevolgen voor de lerarenopleiding. Het vereist een vernieuwde visie op de didactiek, de inhoud en de organisatie. Lerarenopleidingen zijn nu dan ook volop in beweging. Studenten krijgen het 'leren leren' mee in de opleiding. Zowel in de tweedegraads- als in de eerstegraadsopleiding zijn de lessen voorzien van een dubbele bodem. Nieuwe leerstof wordt direct gekoppeld aan de toepassingsmogelijkheden in het onderwijs. Binnen beide opleidingen wordt in toenemende mate vakoverstijgend gewerkt. In de tweedegraadsopleiding biedt de LIO-stage gedurende de eerste helft van het vierde studiejaar de student volop de kans om zich voor te bereiden op zijn toekomst van zelfstandig docent. De eerstegraadsopleiding is grondig geïnnoveerd. De opleiding is praktischer van aard geworden dan voorheen het geval was. Nieuwe vakken, zoals Culturele en Kunstzinnige Vorming, Informatie- en communicatietechnologie en Geïntegreerd Literatuuronderwijs hebben hun intree gedaan. Intervisie maakt deel uit van het curriculum. Studenten ronden de opleiding af met een didactisch onderzoek met een praktische relevantie. Desalniettemin is er op dit gebied ook binnen de lerarenopleiding nog genoeg te doen. Opvallend is dat de invoering van de nieuwe vakken en de nadruk op vaardigheden ten koste gaan van het vakinhoudelijke deel van het curriculum. Vakken die te maken hebben met taal- en letterkunde hebben gaandeweg een aanzienlijke hoeveelheid studiepunten ingeleverd. Aangezien deze tendens niet eigen is aan de lerarenopleiding, maar inherent is aan de ontwikkeling van het 'leren leren' dat nu eenmaal sterk gericht is op de ontwikkeling van vaardigheden, lijkt het zinvol hier een aparte paragraaf aan te wijden.

Vaardigheden versus kennisoverdracht

Voor de docent geldt dat het studiehuis een bredere

KPC Onderwijs Innovatie Centrum

Postbus 482
5201 AL 's-Hertogenbosch
Telefoon 073 6247 244
Fax 073 6247 294
E-mail infotaal@kpcgroep.nl
Internet <http://www.kpcgroep.nl>

Het Informatiecentrum Taal geeft informatie, documentatie en advies over:

- Nederlands als tweede taal
- Taalbeleid
- Nederlands als moedertaal
- Onderwijs in allochtone levende talen
- Gemeentelijk Onderwijs Achterstandenbeleid

en meer dynamische vakkennis van de docent vereist. Er vindt een zekere ommekeer plaats ten aanzien van de oude situatie. Vroeger waren lesplannen, voorbereidingen en dergelijke impliciet aanwezig (onzichtbaar voor de leerling), terwijl kennis expliciet werd overgebracht. Nu wordt juist de didactische kant inzichtelijk gemaakt voor de leerling, terwijl er impliciet gebruik wordt gemaakt van kennis. En juist deze impliciete kennisoverdracht vereist een enorme inhoudelijke kennis. De docent moet immers in staat zijn de structuur van – delen van – het vakgebied over te brengen, hij heeft minder controle op de stof die aan de orde komt en moet kunnen inspelen op onverwachte keuzes ten aanzien van opdrachten van leerlingen.

Een concreet voorbeeld deed zich onlangs voor in een literatuurcursus waarbij de leerlingen de opdracht hadden gekregen met de hele klas een onderwerp te verzinnen voor een muurkrant. Na enkele weken maakten zij tijdens de les bekend dat zij hadden gekozen voor de natuur. Een dergelijk initiatief wordt het best gehonoreerd als de docent in staat is direct iets te zeggen over de mogelijkheden van het gekozen onderwerp en in grote lijnen een overzicht kan geven van de ontwikkeling van dit thema binnen de literatuurgeschiedenis. Dit vereist parate kennis die onverwacht op gestructureerde wijze overgebracht dient te kunnen worden. Voorts moet de docent kunnen beslissen op wélk moment wélke theoretische uitleg nodig is voor bepaalde leerlingen of voor de hele groep. Hij moet beslissingen kunnen nemen ten aanzien van het te gebruiken materiaal en hij moet de leerlingen de weg kunnen wijzen binnen bestaand materiaal. Kortom, er komt bij zelfstandig leren voor de docent meer kijken dan bij het voorbereiden van een klassikale les. In de klassikale situatie heeft de docent immers de volledige

controle over welke leerstof aan de orde komt. Hij kan deze voorbereiden en vervolgens jaar in jaar uit herhalen.

Voor de student van de lerarenopleiding geldt dat hij zich in de toekomst voor soortgelijke situaties geplaatst zal zien en ook over parate kennis zal moeten beschikken. In dit opzicht lijkt het niet logisch om inhoudelijke vakken in studiepunten te beperken. De student heeft niet minder kennis nodig, maar een compactere en meer instrumentele kennis. Uiteraard moet hij goed leren hoe hij zichzelf kennis kan bijbrengen. Daarnaast moet hij de bereidheid ontwikkelen om blijvend te willen leren en zijn werk te herzien.

Hetzelfde geldt voor de leerling van de middelbare school. Hoe vaardig en zelfstandig hij ook is, zonder de juiste inhoudelijke kaders zal hij zich geen enkel vakgebied zelfstandig eigen kunnen maken. Het is van groot belang dat hier duidelijke theorievorming over wordt ontwikkeld.

Conclusie

In dit artikel zijn de voordelen van 'leren leren' op een rijtje gezet, alsmede enkele haken en ogen. Deze moderne didactiek vereist duidelijkheid en coherentie met betrekking tot doelstellingen, werkwijzen en toetsing, de taken van de docent en van de leerling en de verhouding tussen beiden. Er moet ruimte zijn voor individuele leertrajecten en voor onderwijs op maat. In iedere situatie dient het juiste evenwicht te bestaan tussen de aandacht die wordt besteed aan de ontwikkeling van vaardigheden enerzijds en het verwerven van kennis anderzijds. Pas als tenminste aan deze voorwaarden is voldaan zal de verplaatsing van de docent van zijn vertrouwde plek voor het bord naar de zijlijn van de klas vruchten af kunnen werpen.

Nicolien Montessori

Amsterdam, 1959.
Studeerde Spaans aan de Universiteiten van Leiden, Mexico en Utrecht en is sinds 1988 verbonden aan de Hogeschool van Utrecht, waar zij literatuur van

Spaans-Amerika, vakoverstijgend literatuuronderwijs en literatuurdidactiek doceert. Verzorgt nascholingscursussen op het gebied van literatuuronderwijs en 'leren leren' en coacht individuele docenten. Is gediplomeerd trainer en verzorgt diverse communicatietrainingen.

Adres: Hogeschool van Utrecht, Archimedeslaan 16, 3584 BA Utrecht, 030-2547316.